

to multicultural environments by overcoming ethnocentrism and promoting mutual respect. In the digital era, tolerance functions as a strategy for inclusion, with digital rituals offering new pathways for cultural integration and global stability.

Keywords: tolerance, communication, cultural relativism, rituals, civil society, social institutions, dialogue.

DOI: 10.18372/2412-2157.40.19324

УДК 141.319.8:[808.53:111.32(045)

Л. П. Комісар

АКТУАЛІЗАЦІЯ «ПОЛІЛОГУ ПРО ЛЮДИНУ» У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Київський національний лінгвістичний університет
e-mail: liudmyla.komisar@knl.u.edu.ua;
ORCID ID: 0000-0002-8971-4768

Анотація. У статті пропонується оптика актуалізації антропологічної проблематики на теренах сучасного постінформаційного суспільства. Зокрема, відстоюється ідея реактуалізації концепту «людина» як провідної проблеми континентальної філософії. Метою статті є дослідження течій і векторів «перевідкриття» теми людини від класичних до сучасних проєктів філософської антропології. У такий спосіб надається критичне осмислення присутньої проблемності (само)визначення людини. Здійснюється історико-філософська ретроспекція становлення основних проблем філософської антропології, зокрема, розгортається генеза і трансформації окресленого дискурсу від античної класики до постмодерного антропологічного мультиверсуму. Зокрема, демонструється «антропоцентризм» континентальної філософії, як її класичних ідей (у аксіології засновника течії М. Шелера), так і сучасних (у контексті актуального дискурсу метаантропології). Окреслюються перспективи розвитку «полілогу про людину» в європейській традиції філософської антропології, зокрема у її трансдисциплінарному горизонті. У висновках авторка підтримує класичний принцип «відкритого питання» О.-Ф. Больнова, згідно з яким розглядаються нескінченні можливості і багатоманітність плюралістичного тлумачення людини. На противагу онтологічному визначенню людини у заявленій аксіологічній площині людина перманентно відкрита буттю і має інтенцію до (само)перевершення. Таким чином, окреслена інтерпретація осягає невичерпну повноту сенсу в екзистенції кожної людини.

Ключові слова: аксіологія, антропологія, вартість, дискурс, етика, критика, цінність, праксис, полілог.

Вступ

20-і роки XXI століття з новою силою «перевідкрили» людину як провідну проблему континентальної філософії, змусивши сучасних інтелектуалів переосмислювати наново значущість антропології як для персонального самопізнання, так і в площині процесів гуманізації буття. На думку Н. Хамітова, «практичний поворот у сучасній філософській антропології є вкрай актуальним, і відбувається він у вітчизняному контексті, як показує ґрунтовний аналіз ситуації, через зустріч із психоаналізом і публіцистикою, що наповнюються гуманістичним змістом і глибиною розуміння суперечливої природи людини. Разом із тим, у своїх найбільш конкретних формах цей практичний поворот здійснюється тоді, коли ми виходимо на актуальні для нашої країни доленосні соціально-комунікативні проблеми, і філософська антропологія починає взаємодіяти із соціальною філософією, соціальною психологією, соціологією, політологією і низкою інших наук, що вивчають суспільне у бутті людини. Вона починає взаємодіяти з ними, гуманізуючи на рівні світоглядних рішень та методологічних підходів; в процесі цього філософська антропологія виходить за межі лише академічного кола, стаючи філософією людяності для всього суспільства» (Хамітов 2023, 8).

Мета дослідження

У статті ставиться мета простежити напрями «перевідкриття» теми людини від класичних до сучасних проєктів філософської антропології і у такий спосіб сформулювати критичне осмислення присутньої проблемності (само)визначення людини. Власне, така постановка питання реєструє поліморфні

значення сучасних філософсько-антропологічних течій, маючи інтенцію до процесів гуманізації буття, творення нових дієвих форм етичних і аксіологічних практик і/як закономірностей формування «людяності в людині». Поставлена мета передбачає постановку і розкриття таких завдань:

- проаналізувати історико-філософську ретроспекцію становлення основних проблем філософської антропології;
- здійснити демонстрацію «антропоцентризму» континентальної філософії, як її класичних ідей (приміром, в аксіології засновника течії Макса Шелера), так і сучасних (в контексті актуального дискурсу метаантропології);
- окреслити актуальні перспективи розвитку «полілогу про людину» у європейській традиції філософської антропології.

Методологія дослідження

У процесі написання статті були використані міждисциплінарні методи: структуралістсько-феноменологічний, логіко-аналітичний, етико-аксіологічний, культур-філософський, герменевтико-онтологічний, прогностичний і компаративний. Також активно залучені такі методологічні стратегії, як «історія поняття», «перед-розуміння», тлумачення, коментар та інтерпретація.

Результати

В історії континентальної філософії першими ґрунтовно проблему людини поставили ще софісти: згадаймо знамениту тезу Протагора, де «людина є мірою усіх речей: існуючих, що вони існують, неіснуючих, що вони не існують». А вже Сократ започатковує антропологічний вектор філосо-

фування, адже «ми не можемо дослідити природу людини тим самим шляхом, що і природу фізичних речей. Відтак, людину можна описати і визначити лише у межах її свідомості» (Кассирер 2002, 54). Отже, виникає якісно нова проблема в філософії: лише через безпосереднє спілкування ми можемо досягти розуміння людини. У такий спосіб, як зазначає Е. Кассирер, «філософія з інтелектуального монологу перетворюється на діалог: людина постає дитям діалектичної думки; через «співробітництво» суб'єктів (тобто «запитання-відповіді») людина шукає саму себе, випробовує наново умови свого існування; людина – це істота, яка, отримавши розумне запитання, може дати розумну відповідь, а це конститує людину як морального суб'єкта. Тож сутність людини у тому, що вона оцінює саму себе» (Cassirer 2001, 12).

Оптику перманентного становлення людини започатковує Платон, зокрема, через відому діалектичну діяду «буття/небуття». Тож у діалозі «Теетет» заперечується попередня теза Протагора дієвими засобами еристики: «ніщо, у тому числі і людина, не існує як «одне», а виникає з поривання, руху, змішування одного з іншим, бо ніщо ніколи не є, але завжди перебуває у становленні» (Платон 2022, 101). Проте саме Аристотель у «Нікомаховій етиці» увів термін «антропологія» – у контексті чеснот, вад та інших людських якостей. Так, антропологія Аристотеля – це «обговорення людей». Сенс такої заяви Стагірита зрозумілий лише у зіставленні з ідеєю блага як всезагального, тієї ідеї, до якої, за Платоном, має пригнути все. Аристотель уточнює: «окрім ґнозису (спрямування розумної сторони душі до пізнання ідеї), людина у повсякденному житті керується переважно етосом, який є висхідним щаблем її сутнісної природи» (Аристотель 2002, 60). Відтак, зміщуючи питання про людину в етичну площину, Аристотель опонує Платонові. Так, свідомий етичний вчинок (як праксис) розглядається поряд зі свідомим вибором. Отже, відбувається зміщення від онтологічного тлумачення блага у Платона до його практичного розуміння. У такий спосіб, людина керується здоровим глуздом із його безпомилковим почуттям доречності і такту. Формальне ж визначення людини Аристотеля є загальноновизнаним: «людина – це істота, яка створює родину і живе в суспільстві»; така собі «політична істота», що живе в полісі, вільна, наділена усією повнотою майнових і громадянських прав давньогрецького міста-держави» (Аристотель 2000, 132).

Наступний вагомий щабель у дискурсі антропології реалізували римські стоїки. Як зазначає Епіктет, «той, хто живе у згоді з собою, зі своїм внутрішнім демоном, живе у гармонії і з всесвітом-універсумом. «Я», одного разу віднайшовши свою внутрішню форму, зберігає її незмінною (як куля, оскільки вона існує, не може позбутися «круглоти»). Тож сила думки – це основна сила людини; лише тут людина цілком залежить від себе, тут вона свободна, автономна, самодостатня і здатна досягти атараксії» (Епіктет 2021, 90-92).

Можна сказати, що, на відміну від античного раціонально-мірного космізму Слова-Логосу, епоха

середньовіччя виходить із символізму Слова-Духу: проголошується христоцентризм із визначальним духовним виміром людини. Відповідно, і свобода людини розуміється у зовсім іншому контексті: адже людина у цій парадигмі створена Богом. Згадаймо прекрасний твір «Сповідь» Святого Августина, інноваційну на той час ідею «стріли часу», загостреного темпорального почуття, «тяглість» якого є тяглістю духу. «Тільки у душі нашій є відповідні три форми сприйняття, а не будь-де. Так, для дійсного минулих предметів у нас є пам'ять; для дійсного наявних предметів у нас є погляд, візія, споглядання; а для дійсних майбутніх предметів у нас є сподівання, надії» (Святий Августин 1999, 74). За аналогією з вирішенням фундаментального питання онтології, де Бог постає як креатор з «нічого» і буття, і форми, Августин визнає творення у людини і душі, і тіла. Відтак, існує пряма паралель з Р. Декартом у питанні про природу людини, яка є єдиною субстанцією душі і тіла (згадаймо: «*res extensa* і *res cogitans*»). Пізніше в антропології М. Шелера така ідея природного «симпатичного» потягу душі до власного тіла і такої ж «природної» здатності душі керувати і турбуватися про нього буде визначена як «симпатична» взаємодія.

Якісно нове світобачення епохи Відродження відкинуло середньовічну картину світу разом із теологічною екзегетикою і спрямувало пізнання природи, суспільства і людини на засади експериментально орієнтованої науки. Тож провідна теза цієї епохи може звучати так: людство є творенням самого себе. Звісно, чітко прозирається антикреаціоністський пафос, у якому люди самі створили засобами власного розуму соціум таким, яким він є. На противагу такому гіперраціоналізму наведемо в приклад пронизливий кордоцентризм паскалівських ідей. Так, Б. Паскаль зазначає: «людська свідомість не піддається логічному аналізу, вона витончена і різноманітна. Філософу неприпустимо описувати штучну людину – він повинен описувати людину такою, якою вона є» (Паскаль 2009, 34). Разом із цим, у парадигмі Нового часу людина вже не «вінець творіння» – після рефлексій М. Коперника людина розглядається як складова в нескінченному просторі, що дасть поштовх до епістемологічних моделей агностицизму і скепсису. Згадаймо, приміром, резонансну тезу М. Монтеня: «нехай людина покаже мені за допомогою свого розуму, чим обґрунтовані ті величезні переваги, які вона собі приписує» (Монтень 2012, 90).

Такі парадигмальні зміни врешті-решт раціоналізували континентальну антропологію, надавши їй сцієнтичного забарвлення. Адже розвиток експериментальної науки, безсумнівно, вплинув і на підходи до визначення людини. Наприклад, нескінченність фізичного простору стала позначати і незчисленне розмаїття реальності, і необмежену силу людського інтелекту. Врешті-решт, апогеєм таких трансформацій стає дарвінізм і його нескінченний потік життя в матриці еволюції. Як влучно зазначив Е. Кассирер, кожен філософ намагався представити свою власну концепцію людської природи. Наприклад, К. Маркс говорить про

«економічний інстинкт», Ф. Ніцше – про «волю до влади», а З. Фройд – про «сексуальний інстинкт». Народжується тренд резонансної «філософії підозри».

Отже, «початок ХХ століття відзначається анархією думки у науках про людину», тобто людина живе в символічному універсумі; ми повинні визначати людину як символічну тварину» (Cassirer 2001, 13). Отже, цілком логічно буде перейти до рецепцій філософсько-антропологічної проблематики у кінці ХХ і початку ХХІ століть. Фактично, мова піде про сучасні виміри філософсько-антропологічного знання і дискурс метаантропології.

Доречно почати розгляд даної проблематики з «антропологічного повороту» у західноєвропейській філософії, що мав місце у 70-80-их рр. ХХ століття. У ті роки багато хто з екзистенціалістів переходив на позиції філософської антропології, яка, зберігаючи гуманістичну орієнтацію, основну увагу приділяє вже не стільки умовам і способам індивідуального самовизначення людини, скільки різним формам соціальної регуляції поведінки людини, її інституціалізації та оптимального спрямування її вроджених інстинктів. У цьому ракурсі справедливо згадати концепцію О.-Ф. Больнова, зокрема синтез екзистенціалізму і філософської герменевтики у спробі по-новому переосмислити концепт «людина». «Людина пов'язана зі своїм народженням і становленням, до них сягає своїм корінням лише передуюче раціональності розуміння. Воно не усвідомлюється людиною безпосередньо, воно може виявитися тільки через співвідношення до пережитого» (Больнов 1996, 100). Враховуючи величезний досвід становлення філософської антропології, О.-Ф. Больнов пропонує виходити не з одного, а з кількох принципів, які синтезують усе краще з досвіду, нагромадженого в провідних напрямках філософської антропології.

Відтак, філософ пропонує свої знамениті чотири методологічні принципи.

1) Антропологічної редукції: спрямування антропологічної інтенції на предметність культури. Цей методологічний прийом зводиться до того, щоб «охопити загальним відношенням предметність і об'єктивність, змістом якої є відношення людина-світ, а з іншого боку – людина-культура» (Больнов 1996, 101).

2) «Органон»-принцип: стосується інструментарію дослідження. Визначаючи людину як культурну сутність, О.-Ф. Больнов вводить принцип органону для герменевтичного тлумачення проявів цієї сутності у контексті історично усталеної культурної традиції.

3) Принцип антропологічної інтерпретації: як «єдина методологічна засада і можливість» для відтворення позитивної та цілісної картини буття людини. Визначальною рисою принципу є повна відсутність догматичних настанов, які передували б розглядові проблеми людини: «Ми точно знаємо, чим є людина за своєю суттю, і філософська антропологія розвинулась із усвідомлення цієї незахищеності» (Больнов 1996, 108).

Отже, якщо при дослідженні культурних феноменів герменевтична інтерпретація (2) виходить з інваріантної сутності візії людини, то антропологічна інтерпретація (3) ґрунтується на вивченні людини, виходячи з унікальності проявів її особистісного буття як людської екзистенції.

4) Принцип «відкритого питання»: розглядає нескінченні можливості і багатоманітність плюралістичного тлумачення людини. На противагу онтологічному визначенню людини через «ніщо» у цьому плюралістично-ціннісному підході постулюється, що у житті конкретної людини «кожний феномен ніби відкривається знову». Постійно відтворюючи відкритість людини перед буттям, антропологічна інтерпретація осягає невичерпну повноту сенсу буття людини (Больнов 1996, 110).

Обговорення

Простежимо напрями «перевідкриття» теми людини в сучасних філософсько-антропологічних розвідках. У чому ж специфіка класичного філософського дискурсу про людину, які його методологічні засади та наслідки для соціальної реальності? Чому потрібна була деконструкція цього дискурсу, здійснена в роботі М. Шелера «Положення людини в космосі»? Зокрема, ще Е. Кассіерер закликав філософів зупинитися на центральному питанні: «Що ж таке людина?»

Аналізуючи кризу людської самосвідомості на початку минулого сторіччя, мислитель заявляє: «основною метою всіх класичних теорій було обґрунтування єдності і одноманітності людської природи. Але якщо ми розглянемо пояснення, які намагались дати ці теорії, то виявиться, що єдність людської природи вельми сумнівна. Кожен філософ вірив, що він знайшов головний стержень і головну визначальну людську здатність» (Cassirer 2001, 15).

Не можна не погодитися з Е. Кассіерером: справді, характеризуючи цю визначальну властивість, усі теорії різко відрізнялися одна від одної і навіть заперечували одна одну.

Наведемо відомі в філософському дискурсі приклади спроб дати, так би мовити, «дефініцію» людини:

- Платон: людина – двонога тварина без пір'я;
- Аристотель: людина – політична тварина;
- Маркс: людина – діяльна істота;
- Ніцше: людина – це тварина, здатна обіцяти, – це канат між твариною і надлюдиною, канат над прірвою;
- Кассіерер: людина – символічна тварина...

Можна нескінченно цитувати подібні заяви (можливо, у декого з філософів вони є занадто іронічними), але це не вирішить поставленої проблеми.

Блискуча класична стаття Р. Цанера «Про підхід до філософської антропології» («An approach to a philosophical anthropology») (Zaner 1966) демонструє ґенезу у поглядах на проблему людини. Зокрема, йдеться про те, що теоретики, на яких посилався Е. Кассіерер, були емпіриками, чиї претензії і надії пов'язувались із демонстрацією «фактів і тільки фактів», які стосуються людини. Однак, не

зважаючи на те, що кожна «класична» теорія опиралась на емпіричні дані (наприклад, еволюціоністську парадигму Ч. Дарвіна), а всі автори відкидали так звані «абстракції» (наприклад, людську природу), ці теорії усе ж передбачали абстрактне поняття людини. Навіть коли емпіричні дані були більш-менш однаковими, їхнє витлумачення найчастіше суперечили одні одним. Кожна теорія – це ніби наперед заданий шаблон, до якого застосовувались емпіричні факти.

Р. Цанер зазначає, що результатом такого підходу є повна «анархія» думки у спробах дати визначення людини. У зв'язку із цим згадаємо заяву засновника філософської антропології М. Шелера: «в наші дні людина стала для себе більш проблематичною, ніж будь-коли раніше» (Шелер 1993, 147). Не можна не погодитися з актуальністю такої тези (першої третини ХХ ст.) і у нашу «постінформаційну» епоху.

Як відомо, є і наукова, і філософська, і теологічна антропологія. І жодна з них свого часу не враховувала досягнень інших. Тому зросла, зокрема у ХХ ст., кількість окремих наук, які вивчають людину, але, на думку Р. Цанера, це більше заплутало і затемнило, ніж прояснило, нашу уяву про людину. Отже, питання про природу людини не може бути емпіричним. Адже це є концептуальним філософським питанням, яке не може бути осягнуте засобами експериментальної науки. Ще Платон сказав: перша і найскладніша проблема, з якою стикаєшся, коли хочеш поставити основне питання, – це якраз з'ясувати, у чому ж суть питання. Потрібно поставити питання правильно і в належному порядку, тоді ми зможемо (за допомогою так званого методу «Сократа-Платона», тобто діалектичного), через процес постановки питань і відповідей на них (діалог, що супроводжується рефлексією) спробувати з'ясувати, що ж таке людина.

Отже, не слід шукати «людську природу», універсальну субстанцію, хоча це б дозволено дати остаточну і вичерпну відповідь про сутність людини. Але ще Б. Паскаль нам сказав: у людині відсутня саме однорідність. Акцент у питанні «Що є людина?» повинен стояти не на слові «Що», а на слові «Є». Адже питання стосується не скільки сутності, стільки буття. Отже, на думку, наприклад, екзистенціалістів, не сутність містить у собі існування, а, навпаки, існування людини, її буття, визначають її сутність. Згадаймо хоча б відоме гасло Ж.-П. Сартра: існування передує сутності.

Доречно у даному ракурсі буде і екзистенційна рефлексія Г. Марселя в інтерпретації Р. Цанера: «коли я ставлю питання про буття людини, тим самим я ставлю під питання самого себе. Рефлектуючи буття людини, я рефлектую власне буття. Я – і ставлю питання, і стою під питанням, я суб'єкт і об'єкт дослідження. Отже, я стикаюся з метапроблемою, яку не можна вирішити засобами емпіричних наук і традиційної філософії» (Zaner 1966, 160).

Адже, як сказав ще Платон, людина є такою істотою, яка постійно знаходиться у пошуках самої себе, – істотою, яка в кожен момент свого існування

повинна розглядати і ретельно досліджувати умови свого існування. Отже, це одвічне «здивування», про яке говорили Платон і Аристотель, ці «фаустівські» (як вважає М. Шелер) пошуки і є повноцінним буттям людини. І ми повністю підтримуємо таку позицію.

Отже, розглянувши проблемність аналізу феномену людини, можемо висновувати: класичний дискурс і його методологія свого часу не вирішили означеної проблеми. Її спробував здійснити засновник філософської антропології М. Шелер, заявивши, що «Дух – це те принципове начало, яке робить людину людиною. Принцип, який робить людину людиною, не може бути зведений до життя. Духовне начало людини – принципово відмінне від всіх емпіричних якостей (й інтелектуальних) – є те «щось», що властиве самій тільки людині та визначає справжню її своєрідність як істоти, здатної до трансцендентування. Отже, людина – це аскет життя, вічний протестант, істота, яка перевершує себе та світ» (Шелер 1993, 150). На нашу думку, питання і досі залишається відкритим.

Як зазначає Н. Хамітов, «місце філософської антропології як метаантропології в соціогуманітарному знанні може бути осмислене у двох фундаментальних виявах: 1) як метатеорії наук про людину, її буття в культурі та соціумі, що інтегрує результати цих наук, та 2) філософії глибинного духовно-душевного, буттєвого й морального розвитку людини, який виводить за межі звичного й буденного, – того, що в західній філософській думці отримало назву трансцендування. В результаті філософська антропологія як метаантропологія може бути осмислена у широкому та строгому сенсі, що виражає специфічну подвоєність її завдань та предмету» (Хамітов 2023, 15). Таким чином, «метаантропологія в строгому сенсі як філософія трансцендування може бути визначена в якості філософської теорії про межі буття людини, його екзистенціальні виміри, умови комунікації у цих вимірах і архетипові основи цивілізації та культури» (Хамітов 2023, 16).

На нашу думку, у сучасному світі із префіксом «пост» «персональна відповідальність кожного з нас не оминає амбівалентних і часто суб'єктивних критеріїв формування автентичних цінностей як вартостей (а не універсалістських імперативів!) у дзеркалі ідентифікації «самості», тобто відбувається постановня тієї духовної особистості, яку так влучно описав як «персону» ще в 1928 році засновник філософської антропології М. Шелер. Отже, виокремлення провідних критеріїв становлення персональної самоідентичності та її вплив на формування сучасних вимірів соціальних ідентичностей здійснюється в оптиці аксіологічного, культурного і соціального бекґраундів. Без зайвого пафосу можемо стверджувати, що питання залишається відкритим, <...>, віддзеркалюючись і трансформуючись у реаліях українського воєнного дискурсу. Тож реалізуймо особисті вартості, а не універсалістські імперативи» (Беля, Комісар 2024, 46).

Серед сучасних українських філософів у становленні дискурсу антропології можемо назвати, зокрема, Є. Андроса, В. Дуйкіна, А. Єрмоленка, А. Лоя, Т. Лютого, В. Ляха, В. Малахова, Н. Хамітова. Зокрема, цікаве є збірка «Визначальні виміри сучасного філософсько-антропологічного знання» (2013 р.) Варто згадати і монографію Н. Хамітова «Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту» (2023 р.), кілька цитат із якої ми використовуємо у цій публікації.

Також зазначмо трансдисциплінарний горизонт антропологічної проблематики, який, на нашу думку, представлений у колективній монографії «Український воєнний дискурс: полілог жанрів і стилів» (2024 р.), де, зокрема, ми опублікували розділ «Трансформації цінностей в оптиці українського воєнного дискурсу: від імперативів до вартостей».

Висновки

Підсумуємо. У даній розвідці здійснена ретельна історико-філософська ретроспекція становлення основних проблем філософської антропології. Ми намагалися продемонструвати вектор «антропоцентризму» континентальної філософії, як її класичних ідей (приміром, в аксіології засновника течії М. Шелера), так і сучасних (в контексті дискурсу метаантропології). Актуальні перспективи розвитку «полілогу про людину» у європейській традиції філософської антропології ми залишили під гаслом «відкритого питання», по суті, задавши інтенцію для подальших досліджень.

Отже, філософська антропологія продовжує займати чільне і гідне, ба навіть провідне місце у архітектоніці філософського корпусу, зокрема на теренах продукування загальнолюдських світоглядно-ціннісних орієнтирів сучасної європейської культурної спільноти. На наш погляд, аксіологічна проблематика є невичерпною у її метаантропологічному векторі і потребує подальшого дослідження, адже автентичні цінності антропологічної парадигми продовжують впливати на формування сучасного образу філософського мислення.

Список літератури

- Ernst Cassirer Papers. *General Collection*. Beinecke Rare Book and Manuscript Library. Yale University. New Haven. 2001. URL: <https://web.archive.org/web/20080118120424/http://webtext.library.yale.edu/xml2html/beinecke.cassirer.nav.html>
- Zaner M. R. An approach to a philosophical anthropology / *Philosophy and phenomenological research*. 27 (1). 1966. P. 159-165. URL: <https://philpapers.org/rec/ZANAAT>
- Аристотель. *Нікомахова етика*; перекл. з давньогрецької В. Ставнюка. Київ: Аквілон-Плюс, 2002.
- Аристотель. *Політика*; перекл. з давньогрецької і примітки О. Кислюка. Київ: Основи, 2000.
- Беля В., Комісар Л. Трансформації цінностей в оптиці українського воєнного дискурсу: від імперативів до вартостей. *Український воєнний дискурс: полілог жанрів і стилів: колективна монографія* [загальна редакція: Ізотова Н. П., Потапенко С. І.]. Київ: Видавничий цент КНЛУ, 2024. С. 34-47.
- Больнов О.-Ф. Антропологія та її методичні принципи. *Сучасна зарубіжна філософія*. Київ: Основи, 1996. С. 96-111.
- Визначальні виміри сучасного філософсько-антропологічного знання. Зб. наук. праць: Філософсько-антропологічні студії. Київ: Стило, 2013.

- Святий Августин. *Сповідь*; перекл. з латини Ю. Мушака. Київ: Основи, 1999.
- Епікет. *Роздуми. У чому наше благо? Вибрані твори римського філософа*. Київ: Андронум, 2021.
- Кассирер Е. *Філософський енциклопедичний словник*; В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України, 2002.
- Монтень М. де *Проби*; перекл. з французької. Київ: ДУХ і ЛІТЕРА, 2012.
- Паскаль Б. *Думки*; перекл. з французької А. Перепаді і О. Хоми. Київ: ДУХ і ЛІТЕРА, 2009.
- Платон. *Діалоги*; перекл. з давньогрецької Ю. Мушака, Й. Кобів. Харків: Фоліо, 2022.
- Хамітов Н. В. *Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту*. 5-е видання, виправлене і доповнене. Київ: КНТ, 2023.
- Шелер М. Положення людини в космосі. *Читанка з філософії: У 6 книгах*. Київ: Довіра. Кн. 6: Зарубіжна філософія XX століття, 1993. С. 146-152. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Scheler_Max/Polozhennia_liudyny_v_kosmosi_fr.pdf?PHPSESSID=7phdk39aahm2p4bhffh2oufda0
- Шелер М. Сутність моральної особистості. *Сучасна зарубіжна філософія: Течії і напрямки*. Хрестоматія. Київ: Основи, 1996. С. 10-31. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/sheler.html>

References

- Cassirer, Ernst. 2001. *Papers. General Collection*. Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven. <http://surl.li/ibaioh>.
- Zaner, M. R. 1966. "An Approach to a Philosophical Anthropology." *Philosophy and Phenomenological Research* 27 (1): 159–165. <https://philpapers.org/rec/ZANAAT>.
- Aristotle. 2002. *Nikomakhova etyka [Nicomachean Ethics]*. Translated from Ancient Greek by V. Staviuk. Kyiv: Akvilon-Plus.
- Aristotle. 2000. *Polityka [Politics]*. Translated from Ancient Greek, with notes by O. Kysliuk. Kyiv: Osnovy.
- Belia, Volodymyr, and Liudmyla Komisar. 2024. "Transformatsii tsinnostei v optytsi ukrainskoho voiennoho dyskursu: vid imperatyviv do vartostei" ["Transformations of Values in the Optics of Ukrainian Military Discourse: From Imperatives to Values"]. In *Ukrainskyi voiennyi dyskurs: poliloh zhanriv i styliv, Ukrainian Military Discourse: A Polylogue of Genres and Styles*, edited by N. Izotova and S. Potapenko, 34–47. Kyiv: Publishing Center of KNLU.
- Bolnov, Otto-Friedrich. 1996. "Antropolohiia ta yii metodychni pryntsyipy" ["Anthropology and Its Methodological Principles"]. In *Suchasna zarubizhna filosofiiia, Modern Foreign Philosophy*, 96–111. Kyiv: Osnovy.
- "Vyznachalni vymiry suchasnoho filofsoko-antropoloichnoho znannia" ["Determinative Dimensions of Contemporary Philosophical-Anthropological Knowledge"]. 2013. In *Filosofsko-antropoloichni studii, Philosophical-Anthropological Studies*. Kyiv: Stylos.
- Saint Augustine. 1999. *Spovid [Confessions]*. Translated by Yu. Mushak. Kyiv: Osnovy.
- Epictetus. 2021. *Rozdumy. U chomu nashe blaho? Vybrani tvory rymyskoho filosa [Reflections: Where Lies Our Good? Selected Works of the Roman Philosopher]*. Kyiv: Andronum.
- Cassirer, Ernst. 2002. In *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical Encyclopedic Dictionary]*, edited by V. I. Shynkaruk et al. Kyiv: Hryhorii Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine.
- Montaigne, Michel de. 2012. *Proby [Essays]*. Translated from French. Kyiv: Dukh i Litera.
- Pascal, B. 2009. *Dumky [Thoughts]*. Translated from French by A. Perepada and O. Khoma. Kyiv: Dukh i Litera.
- Plato. 2022. *Dialogues*. Translated by Yu. Mushak and Y. Kobiv. Kharkiv: Folio.
- Khamitov, Nazip. 2023. *Filosofska antropolohiia: aktualni problemy. Vid teoretichnoho do praktichnoho povorotu [Philosophical Anthropology: Current Issues. From Theoretical to Practical Turn]*. 5th ed., revised and expanded. Kyiv: KNT.
- Scheler, Max. 1993. "Polozhennia liudyny v kosmosi" ["The Position of Man in the Cosmos"]. In *Chytanka z filosofii: U 6*

knyhakh, Reader in Philosophy: In 6 Books, Book 6: 20th-Century Foreign Philosophy, 146–152. Kyiv: Dovira. <http://surl.li/rtsnct>.

16. Scheler, Max. 1996. "Sutnist moralnoi osobystosti" ["The Essence of Moral Personality"]. In *Suchasna zarubizhna filozofia*:

Techii i napriamky, Modern Foreign Philosophy: Trends and Directions. Reader, 10–31. Kyiv: Osnovy. <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/sheler.html>.

L. Komisar

ACTUALIZING THE "POLYLOGUE ON THE HUMAN" IN THE EUROPEAN TRADITION OF PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY

The **introduction** offers the optics of actualizing anthropological problems in the context of the contemporary post-information society. In particular, the author advocates the idea of reactualizing the concept of "the human" as a leading problem of the continental philosophy, which forces modern intellectuals to reconsider the significance of anthropology both for personal self-knowledge (in ethics and axiology) and for the processes of humanization of being (in ontology, philosophy of history, social philosophy and philosophy of culture). **The aim** of the article is to study trends and vectors of "rediscovering" the subject matter of the human from classical to modern projects of philosophical anthropology. In this way, the author provides a critical understanding of the fundamental problematic nature of the (self-)determination of the human. **Research methods.** The topic of the article involves the use of interdisciplinary methods: structuralist-phenomenological, logical-analytical, ethical-axiological, cultural-philosophical, hermeneutic-ontological and comparative, as well as the "history of concepts", "preunderstanding", commentary, explication and interpretation. In the **research results**, the author conducts a historical-philosophical retrospective on the formation of the main problems within the philosophical anthropology, specifically, unfolding the genesis and transformation of the outlined discourse from the ancient classics to the postmodern anthropological multiverse. In particular, the study demonstrates the "anthropocentrism" of the continental philosophy, both in its classical ideas (in the axiology of the movement founder M. Scheler) and modern ones (in the context of the topical discourse of meta-anthropology). The **discussion** outlines the current prospects for the development of the "polylogue on the human" in the European tradition of philosophical anthropology, particularly in its transdisciplinary horizon. In the **conclusions**, the author supports the classical principle of "open question" by O.-F. Bolnov, that considers the infinite possibilities and multifacetedness of the pluralistic interpretation of the human. Contrary to the ontological definition of the human, in the declared axiological perspective the human is permanently open to existence and has the intention of (self-)transcendence. Thus, anthropological interpretation comprehends the inexhaustible fullness of meaning in the existence of each human being.

Keywords: axiology, anthropology, worth, discourse, ethics, critique, value, praxis, polylogue.

DOI: 10.18372/2412-2157.40.19325

УДК 141.319.8:316.28 (045)

Л. І. Мокляк

ЛЮДЯНІСТЬ У СИСТЕМІ АНТРОПОЛОГІЧНИХ ВИМІРІВ СУЧАСНИХ КОМУНІКАТИВНИХ ПРОЦЕСІВ

Національний авіаційний університет
e-mail.kaljalja1947@gmail.com; ORCID ID: 009-0003-0272-0992

Анотація. Мета статті полягає у спробі з'ясувати засади, на яких формується внутрішня духовна спільність учасників комунікативних процесів. Виокремити той антропологічний чинник, ціннісно-світоглядний орієнтир, який дозволяє людині у стосунках з іншими представниками її співбуття перейти з рівня «Я – Воно-відношення» (когнітивно-прагматичний світ, де людина виконує певну рольову утилітарну функцію, перебуваючи у монологічному, індивідуалізованому світі), на рівень «Я – Ти-відношення» (діалогічний зв'язок, який забезпечує реалізацію повноцінних міжлюдських стосунків). Серед широкого спектру антропологічних вимірів комунікативних процесів особливої уваги заслуговує концепт «людяності». Залучення концептуально-понятійного аналізу дозволяє визначити сутнісні характеристики концепту «людяність» у співвідношенні з такими категоріями, як «духовність», «моральність», «співчуття», «розуміння». Теоретичним підґрунтям дослідження стали роботи вітчизняних дослідників у галузі філософської антропології, соціальної філософії, етики, філософії культури, соціології, психології. У статті обґрунтовується думка, що діалогічне спілкування може здійснюватися тільки тоді, коли сторони цього процесу налаштовані на партнерські стосунки, які в своїй основі мають ознаки людяності.

Ключові слова: діалог, духовність, комунікація, культура, людяність, ментальність, спілкування, співчуття, цінності духовні.

Вступ

Сфера соціальних відносин, міжіндивідуальних стосунків, спілкування, комунікації завжди привертала увагу філософів, учених. Для сучасних трагічних реалій буття українського суспільства ця сфера є актуальною й найважливішою не тільки на рівні світоглядно-теоретичного осмислення, а й на рівні реального буденного існування і виживання, збереження своєї ідентичності, своєї державності. Сучасні українські реалії – це справжня, як би її не називали «гібридна», «інформаційна», «технологічна» – війна. Коли кожного дня, кожної години цілеспрямовано, агресивно знищуються міста і села, гинуть тисячі людей, руйнуються пам'ятки культури, мінами й снарядами «засіваються» поля, ліси і ріки. Інформаційне сміття заповнило ЗМІ, соціальні мережі, маніпулюючи свідомістю і психікою людини,

спотворюючи історичні події та сучасні факти і обставини.

Сучасна антропологічна катастрофа XXI століття, що відбувається у центрі європейської цивілізації, загострила необхідність переосмислення, перегляду, переоцінки не тільки економічних, політичних але й морально-ціннісних засад буття сучасної людини і людства загалом. Ця кризова ситуація проявила важливість і нагальну необхідність налагодження комунікативних відносин на політичному, технологічному, економічному та військовому рівнях. Як свідчить сьогоднішня, не в останню чергу проявили себе не тільки прагматично, раціонально обґрунтовані розрахунки, а й суто людські, партнерські відносини порозуміння, співчуття, солідарності, відповідальності за спільне майбутнє світу. Вкрай важливим завданням для сучасної